

STORM

Organ for Norges ungsocialistiske arbeiderbevægelse

Nr. 1
1. aarg.

Bladet utkommer en gang i maaned og koster 10 øre pr. nummer, abonnementspris 1 kr. pr. aar
Redaktor: HENRIK LONE. Ekspeditor: JOHAN ERIKSEN, Stolmakergt. 6, Kristiania

Juli
1909

Hvad vi vil!

Voldsherredømmet eksisterer idag som for aarhundreder tilbage. Under det nu herskende privatkapitalistiske samfundssystem kan det enkelte menneske udbytte og tyranisere sine medmennesker likesaa raat som i tidligere tiders mørke barbari. Kun formerne for udbytningen og tyraniet er andre. Der er ikke nogen væsentlig forskjel paa lønsslavernes liv i det tyvende aarhundrede og de livsvilkaar, som trællene i Romerriket levet under.

Privatkapitalen udfolder dag for dag sin stadig stigende brutale magt. Aandelig og materielt holdes det store proletariet, arbeiderne, nede i en ussel og menneskeuærdig tilværelse, — berøvet alle kulturens og civilisationens goder, som kun er forbeholdt et litet faatal, den eiendomsbesiddende klasse.

Mot dette samfundssystem, hvorunder arbeiderne, som er den skapende og bærende magt, fraranes frugterne av sit arbejde, til fordel for den profitbegjærlige kapitalistklasse, er det vi vil reise en storm — en kamp. *Klassesamfundet maa styrtes!*

Men dette angreb maa rettes mot selve roten av samfundsondet: *det privatkapitalistiske produktionssystem.*

De sterkeste og vigtigste grundstøtter, som samfundet idag oprettholdes av, er efter vor mening *religionen og militarismen.* Mot disse vil vi føre en kraftig og hensynsløs kamp.

Religionen, som altid har været et hinder for al selvstændig tænkning, fordummer og udygtiggjør arbeiderne i kampen for sine rettigheter.

Militarismen er et vaapen i den udbytende klasses haand, hvorved den beskytter sine særinteresser og underkuer arbeiderne.

Naar derfor religionens og militarismens magt er knækket, vil det privatkapitalistiske samfund falde.

Men denne kamp maa føres paa klassekampens grund. *Aldrig vil arbeiderne faa se sit samfundsideal virkeliggjort ad parlamentarisk vei.* Parlamentarismen korrumpere. Det er en av kompromipolitikens uundgaeligste følger. Erfaringen viser, at selv de mest overbevisningstro og hæder-

ligste karakterer forkvakles og gaar tilgrunde i kompromipolitikens grumsete vand. Parlamentarismen øder kræfterne i en haapløs og litet frugtbringende kamp for smaareformers „gjennemførelse“, mens agitationen for de store revolutionerende ideer forsummes, saa arbeiderne litet eller intet kjender til socialismen i al dens storhet og skjønhed. Derfor er der ogsaa saa liten forstaaelse, begeistring og kraft i arbeidet.

Parlamentarismen fører arbeiderbevægelsen bort fra klassekampens grund. *Men klasseaand og klassekamp er nødvendig,* hvis arbeiderbevægelsen skal gaa fremover.

Vor kamp er en økonomisk kamp og derfor fører *kun den revolutionære vei til maalet.* Ikke stortinget, men fagorganisationen er det organ, hvorigjennem kampen mot kapitalismen maa føres.

Derfor maa fagorganisationen styrkes og utvikles, saa at vi engang ved en *generalstreik* skal kunne styrte voldsherredømmet og reise *det socialistiske samfund.*



Arbeiderungdom, kamerater!

Alle I, som lider under urettens og undertrykkelsens tunge aak, alle I, som føler harmen gløde i eders bryst over kapitalistsamfundets hensynsløse udbytning av eders arbeidskraft, eders sundhet, eders evne til at nyde de korte stunder i livet, som udbytterklikken levner til eders egen raadighet, alle I, som elsker frihet for individet, sundhet og sand menneskelykke, som er villige til at bringe offer for arbeiderstandens frigjørelse paa trods av vort korrumperte samfunds vanvittig forblindede hat og forfølgelser, alle I, som elsker livet og vil nyde lykken her paa jorden, stil eder ved vor side, kjæmp i vore rækker, møt frem under vore faner,

kamerater, arbeiderungdom! meld eder ind i de socialistiske ungdomslag!

Forsiden av det første nummeret av Storm, som kom ut i juli 1909

«En kraftig agitasjon og en mer radikal fremmarsj»

Ungsosialismen i Østfolds stenhoggerdistrikter

«A powerful agitation and a more radical advancement»

Young socialism in Østfold's stone mason districts

Kathrine Lorentzen Sandstrøm

Konservator

Østfoldmuseene

E-post: kathrine.sandstrom@ostfoldmuseene.no

SAMMENDRAG

Stenhoggerdistriktene sør i Østfold kjennetegnes av en radikal arbeiderbevegelse, der ungsosialismen og syndikalismen fikk et godt fotfeste. Artikkelen tar for seg stenindustrien på begynnelsen av 1900-tallet og undersøker hvorfor et slikt radikalt tankegodt fikk så stor utbredelse i nettopp dette miljøet. Ungsosialismen oppstod som en opposisjonell bevegelse rettet mot sosialdemokratene og den reformistiske retningen de representerte. Ungsosialismen omfavnet den antiparlamentariske aksjonslinjen og fokuserte på den faglig-økonomiske kampen. Det var derfor fagforeningene og ikke de politiske partiene som utgjorde scenen for deres kamp. Ungsosialistene beveget seg stadig mer i syndikalistisk retning, og dette gjenspeiler seg i foreningsdannelsene i Østfold. Mens de eldste foreningene ble dannet som ungsosialistiske foreninger, slik som Spjærøy og Torsnes, var de senere etableringene knyttet til fagforeninger som gikk over til Lokale Samorganisasjoner organisert i den svenske syndikalistiske arbeiderorganisasjonen SAC, for eksempel Tofteberg LS og Klauhaugen LS. Det kom etter hvert et norsk alternativ til SAC gjennom Norsk Syndikalistisk Federation, blant annet stiftet av foreninger fra Østfold.

Nøkkelord

Ungsosialisme, syndikalisme, radikalisme, stenindustri, arbeiderbevegelse

ABSTRACT

Stone mason districts in the southern Østfold region are characterized by a radical labour movement, where young socialism and syndicalism gained a good foothold. This article addresses the stone mason industry in the early 1900's and investigates why such radical thinking gained so much publicity in this particular environment. Young socialism arose as an opposition movement aimed at the social democrats and the reformist direction they represented. Young socialism embraced the anti-parliamentary movement and focused on the professional-economic struggle. It was therefore the unions and not the political parties that formed the basis for their struggle. This was in line with syndicalist ideology and in this the young socialists found their strategy. The socialists increasingly moved in a syndical direction, which is reflected in the establishment of unions in Østfold. Where the oldest associations were formed as youth societies, such as Spjærøy and Torsnes, the later associations were linked to trade unions that became Local Societies organized by the Swedish Syndicalist Workers' Organization SAC, for example Tofteberg LS and Klabaugen LS. One eventually established a Norwegian alternative to the SAC through the Norwegian Syndicate Federation, where among other things associations from Østfold actively participated.

Keywords

Youthism, syndicalism, radicalism, stone mason industry, labour movement

Frem mot første verdenskrig ble det moderne industrisamfunnet i Norge til gjennom en nesten sammenhengende oppgangskonjunktur. I 1890-årene tok den norske arbeiderbevegelsen form. Fagbevegelsen etablerte seg, klassesolidariteten vokste frem og det utviklet seg en politisk bevissthet. Gjennom de to første tiårene på 1900-tallet befestet arbeiderbevegelsen sin makt og innflytelse, men samtidig strevde den med å finne sitt politiske uttrykk både nasjonalt og lokalt. Det var ikke uten videre gitt hva som var sosialismens innhold og betydning.

Høykonjunktorene flyttet tyngdepunktet fra det politiske til det faglige arbeidet. Et syndikalistisk tankegods spredde seg og skapte et stadig større skille innen den norske arbeiderbevegelsen.¹ Motsetningene toppet seg i 1909 da de syndikalistisk orienterte medlemmene var så misfornøyde med Det norske Arbeiderpartis forsiktige parlamentariske og faglige politikk at de brøt med partiet og etablerte Norges Ungsosialistiske Forbund.²

Stenhoggerdistriktene sør i Østfold har blitt beskrevet som syndikalismens høyborg. Hvorfor fikk et slikt radikalt tankegods så godt fotfeste nettopp her? I denne artikkelen vil jeg se nærmere på ungsosialismen og dens lokale uttrykksformer. Artikkelen vil samtidig kaste lys over stenhoggermiljøenes særegne karakter og peke på ulike forhold som kan ha stimulert de radikale tilbøyelighetene.

1. Bull 1947: 211f; Holm 1975: 2.

2. Bull 1947: 211f; Fagerhus 2005: 113; Halvorsen 2003: 7; Holm 1975: 2, 79. Norges Sosialdemokratiske Ungdomsforbund (NSU) ble dannet i 1903. Fra 1927 ble forbundet hetende Arbeidernes Ungdomsfylking (AUF), Halvorsen 2003: 7.

Analysen baserer seg hovedsakelig på organisasjonsstudier der både lokale og sentrale foreningsprotokoller er gjennomgått. Dessverre er det bevart materiale kun etter et fåtall lokalorganisasjoner. En svakhet ved denne type kildemateriale er at referatene beskriver vedtak og bestemmelser, men sjelden selve diskusjonen bak. Argumentasjonen for beslutningene er lite tilgjengelig og den syndikalistiske grunnholdningen er dermed ikke alltid like åpenbar. Dessuten er aktiviteter sparsommelig referert til eller ikke referert i det hele tatt. Innlegg og artikler i ulike aviser bidrar til å komplementere bildet. Ungsosialistenes organ Storm og senere Direkte Aktion er viktige kilder. Også avisa Smaalenenes Social-Demokrat og Stenarbeideren, fagblad for Norges Stenhuggerforbund, gir utfyllende opplysninger.

Både stenhoggermiljøene og syndikalismen er hver for seg blitt behandlet i ulike sammenhenger, men det er ikke foretatt eksplisitte undersøkelser av ungsosialismen og syndikalismen innen den norske stenindustrien. Beskrivelsene av stenhoggermiljøene bærer ofte preg av en homogen fremstilling der politiske nyanser og deres sammenhenger ikke er belyst. I Sverige derimot har historikeren Lennart K. Persson foretatt grundige undersøkelser av både svensk syndikalisme, stenindustrien i Bohuslän samt av syndikalismen i Bohuslæns stenhoggermiljøer. Jeg lener meg mye på hans forskning da forholdene på norsk og svensk side er meget sammenlignbare. Mens Bohuslän utgjorde ungsosialismens sterkeste region i Sverige var det Østfold som hadde denne posisjonen i Norge, og på begge sider av nasjonsgrensa var den radikale og opposisjonelle retningen forankret i stenhoggermiljøene. I likhet med Persson knytter jeg den lokale arbeiderbevegelsens særtrekk opp mot arbeidsmessige og politiske vilkår, for å søke etter grobunn for ungsosialismens radikale tankegodt. Jeg mener i tillegg at det er relevant å se dette opp mot stenhoggermiljøenes kulturelle univers.

STENINDUSTRIEN I ØSTFOLD

På slutten av 1800-tallet etablerte stenindustrien seg i Østfold. Den var tuftet på utvinning av granitt som på denne tiden var blitt et ettertraktet materiale, ikke minst på grunn av den økende urbaniseringen. Østfold sto for over 90 prosent av den samlede norske eksporten til utlandet, der Tyskland, England, Danmark og Belgia utgjorde de største markedene. Det var først og fremst gate- og kantsten som ble eksportert, men også en del dokksten og bygningssten.³ Den største produksjonen foregikk langs Iddefjorden, deretter fulgte Hvalerøyene og Fredrikstaddistriktet. Adgang til råstoffer og sjøtransport var styrende for hvor man begynte med uttak av granitt. Kort avstand fra stenbrudd til utskipingsplass var avgjørende, noe som bidro til at stenproduksjonen først og fremst foregikk ute ved kysten, og mange steder helt ute i skjærgården.⁴

Virksomheten opplevde en stor vekst og nådde sitt høydepunkt ved utbruddet av første verdenskrig. På dette tidspunktet arbeidet i overkant av 2500 mann i granittindustrien i

3. Moen 2004: 18; Norheim 1979: 5; Oxaal 1916: 15ff; Riiber 1893: 26, 30.

4. Halvorsen 1982: 12ff.

fylket.⁵ Stenindustrien rekrutterte i stor grad arbeidere utenfra og genererte en utstrakt svensk arbeidsinnvandring. Befolkningsvekst på den svenske landsbygda resulterte i en tilsvarende arbeidsledighet. Dette i kombinasjon med dårligere lønninger i de svenske grensebygdene enn i Norge førte mange svenske arbeidere over grensa.⁶ I Sverige hadde man dessuten drevet med granittindustri siden oppstarten på Bohus-Malmön i 1842, og dermed var det utviklet en ekspertise man var avhengig av da man startet opp den samme virksomheten i Norge noen tiår senere.⁷ Ingen annen norsk industri hadde et så sterkt innslag av svensker som stenindustrien.⁸

Stenindustrien var i tillegg en industri preget av høy mobilitet. Det var ikke uvanlig at arbeidsfolk flyttet, men stenhoggerne skilte seg ut ved at de flyttet hyppigere og i langt større grad enn andre flyttet over landegrensene.⁹ Det var ikke så unaturlig at denne bevegelsen over landegrensene fant sted. Granittindustrien var langt større i Sverige med produksjon i både Bohuslän, Halland og Blekinge, men også på Bornholm i Danmark ble det hugget granitt i stor skala. I takt med etterspørselen etter gatesten økte produksjonen i Bohuslän, som fra 1890-tallet av utgjorde det fremste granittproduksjonsområdet i Skandinavia. Det var dessuten ofte de samme firmaene som drev virksomhet både på norsk og svensk side. Spesielt nordre Bohuslän var dominert av norske firmaer.¹⁰ «Ja, Iddefjorden var ett rent litet Klondyke på den tiden för stenhuggare, åtminstone såg det ut så. Massor av stenhuggare strömmade till på båda sidor av fjorden... vegamössor var rätt många, ja blekingar rättare sagt».¹¹

Gode konjunkturer og stor etterspørsel etter arbeidskraft bidro til fleksible og løse arbeidsforhold innen stenindustrien.¹² Man kunne derfor flytte fra sted til sted for nye oppdrag, og til enhver tid søke seg dit det for øyeblikket fantes gode muligheter. Lister over arbeidere viser hvordan stenhoggerne byttet arbeidsgiver hyppig.¹³ Foreningsprotokoller vitner om at mobiliteten førte til «gjennomtrekk» i medlemsmassen, og underbygger ytterligere bildet av en særdeles mobil yrkesgruppe.

Det har blitt pekt på at de som flyttet, flyttet ekstremt mye.¹⁴ Reiseruten til den svenske stenhoggerformannen Anders Dahlgren viser nettopp det. Han jobbet for stenrederen N.S. Beer på Sand på Spjærøy, og i forbindelse med sin søknad om norsk statsborgerskap i 1906, gjorde han i et brev til lensmannen rede for hvor han hadde oppholdt seg før han kom flyttende til Hvaler. Med seg på reiseruten hadde han sin svenske kone og deres barn. En slik reiserute som Dahlgren viser til, var ikke uvanlig for en stenhoggerfamilie:

5. Norheim 1979; Oxaal 1916.

6. Jensen 1993: 372.

7. Andersson 1911: 26; Halvorsen 1982: 8ff, 44.

8. Amundsen 1995: 159-162; Brudevold 2002: 72; Halvorsen 1982: 4f.

9. Halvorsen 1982: 42.

10. Halvorsen 1982: 42; Persson 1984: 94.

11. Persson 1984: 169.

12. Halvorsen 1982: 41.

13. Statsarkivet i Oslo: Hvaler trygdekantor, Arbeidsgivernes konti nr. 1 1911, nr. 2 1912, nr. 3 1912.

14. Halvorsen 1982: 45.

Jag Anders Andersen Dahlgren er föd i Dalskog församling Elfsborgs Län Sverige den 22/10 1861 og Reist hit til Norge om vaaren 1882 den förste tid opholdt jag mig i Idefjorden i ca 2 Aar siden Reiste jag derfra til Urdal Hvaler hvor jag var 1 Aar derfra Reiste jag til Wiker i onsen hvor jag var 11/2 Aar. derfra til Liholt hvor jag var i 2 Aar. Derfra til Fredrikstad hvor jag var i 2 Maander derfra Reiste jag til Valle i Tune hvor jag var i 10 Maander. derfra flytede jag til Glemminge förste Dage i juni 1889. hvor jag bodde til November 1891 Derfra Reiste jag til Danmark og var der i 1 aar siden reiste jag til Greåker og var der til vaaren 1893 derfra flyttede jag til Fredrikstad og bodde der til i September 1896 da jag flyttede til Sand Spjærøen hvor jag nu bor.¹⁵

Folketellingene viser hvordan barna i en stenhoggerfamilie ofte er født på hvert sitt sted, og danner således et bilde av stenhoggerens flyttemønster. Tabellen nedenfor viser noen eksempler fra svenske stenhoggerfamilier bosatt på Spjærøy på Hvaler i 1910. Dette vitner samtidig om familienes delaktighet i arbeidsvandringen.

	Fødested barn 1	Fødested barn 2	Fødested barn 3	Fødested barn 4	Fødested barn 5
Familie 1	Sverige	Glemmen	Glemmen	Sverige	
Familie 2	Kråkerøy	Gøteborg	Hvaler	Hvaler	
Familie 3	Sverige	Glemmen	Glemmen	Gøteborg	Gøteborg
Familie 4	Drøbak	Drøbak	Spydeberg	Hvaler	Hvaler
Familie 5	Kjøkøy	Tune	Hvaler		

Kilde: Folketellingen 1910

Stenhoggeryrket krevde stor faglig dyktighet og innsikt, på tross av at arbeiderne ikke var faglærte. Derfor var det en utbredt yrkesstolthet blant stenhoggerne.¹⁶ Yrket var hardt og krevende hvor man gjennom hele året jobbet utendørs i all slags vær. Det var ikke annen beskyttelse enn enkle hoggeskur bestående av reisverk med tak av lerret eller blikk. Dette, i kombinasjon med at arbeidet ble utført på akkord, ga en følelse av frihet. Disponent i Fredrikstad Stenindustri, Hans Johannessen, skriver i sine memoarer at «det stort sett var akkordarbeide. Men saken var jo den at da rådde stenhoggerne seg selv. De var ikke avhengige av noe klokkeslett».¹⁷ På spørsmål om hva han likte ved arbeidet, svarte stenhoggeren Olav fra Vesterøy: «Det var fritt. Det var ingen som bestemte når du skulle begynne og slutte.»¹⁸

Stenhoggerne skiller seg ut fra øvrige industriarbeidere nettopp ved at de beskriver sitt arbeid som fritt og ubundet. «Jag vet inte, om stenhuggarna äro annorlunda än annat vanligt folk, men ett vet jag, de har svårt med att finna sig i annat arbete, som är mera bundet än att hugga sten.»¹⁹ Den store frihetsfølelsen og opplevelsen av selvstendighet er et gjennomgående trekk i både norsk og svensk minnemateriale. «De ble i fjellet for det var ikke

15. Hvaler kommunearkiv: Lensmannskorrespondanse 1906–1907.

16. Holm 1975: 78.

17. Østfoldmuseene, Borgarsyssel Museum: Memoarer av Hans Johannessen.

18. Østfoldmuseene, Fredrikstad Museum: Lydbåndintervju med Olav Jacobsen.

19. Rehnberg 1973: 128.

så mange yrker og velge mellom og selv om de nesten ikke klarte å leve av det likte de det frie fjellarbeid.»²⁰

Det å være stenhogger var ikke bare et yrke eller et håndverk, det var en livsform.²¹ «Det fanns en viss frihet och ett gott kamratskap på arbetsplatsen, så man ville gärna inte sluta.»²² Mange følte seg derfor svært knyttet til dette miljøet. «Men har man fått den rätta stenhuggaresjälén, är det svårt att lämna yrket.»²³ Stenhoggeren Wilhelm fra Torsnes beskriver det slik: «Det var en veldig solidaritet blant stenhoggerne. Vi hadde det trivelig, og vi hadde frihet. Vi hadde vår egen arbeidsplass og gjorde som vi ville sjøl.»²⁴ Den kjente svenske agitatorens Kata Dahlstrøms beskrivelse av stenhoggerne som «fjellets frie sønner» (bergens fria söner) får stå som en passende oppsummering.²⁵

Granittindustrien ble etablert i områder hvor øvrig befolkning var knyttet til fiske, sjøfart og jordbruk. Stenhoggerne utgjorde dermed en helt ny gruppe på stedene de etablerte seg. Mange bodde i boliger og arbeiderbrakker oppført i tilknytning til stenbruddene.²⁶ Ved at bosetningen var konsentrert om enkelte steder fungerte stenhoggermiljøene på mange måter som egne småsamfunn og det virket til å bygge oppunder en gruppetilhørighet.²⁷ På Hvaler lå den største konsentrasjonen av stenhoggere og deres familier på Sand på Spjærøy. Stedet har blitt omtalt som «noe nær et komplett minisamfunn»,²⁸ og dette kan også godt sies om flere andre stenhoggermiljøer.

Ved å gå gjennom ulike foreningsprotokoller fra stenhoggermiljøet på Spjærøy, rekonstruere medlemslister og se disse opp mot opplysninger i folketellingene, og på denne måten forfølge materialet på personnivå, avtegner det seg interessante mønstre. Befolkningen kan deles i tre kategorier: lokal befolkning i de tradisjonelle næringene, lokal befolkning i stenindustrien og innflyttet stenhoggerbefolkning. Det tegner seg et tydelig skille mellom lokal og tilflyttet stenhoggerbefolkning, både i forhold til bosetningsmønstre, men også når det gjelder foreningsdeltagelse. I de tradisjonelle næringene var den økonomiske tilpasningen basert på en kombinasjon av ulike næringer, og flere hushold blant den lokale befolkningen integrerte stenindustrien som en del av sitt mangesysleri. Deres bosetning var knyttet opp mot tilgangen til dyrkbar mark og gode havnemuligheter. Bosetningsmønsteret til de nyetablerte stenhoggerne var konsentrert rundt de største brottene. På Spjærøy var sørenden dominert av befolkning i de tradisjonelle næringene, mens stenhoggerfamiliene preget bosetningen nord på øya.²⁹ Ut fra dette ser det derfor ut til at de *lokale* stenhoggerne og deres familier forble en del av den lokale kystkulturen, og hadde stenhuggingen kun som inntektskilde.

20. Østfoldmuseene, Borgarsyssel Museum: Intervju med Johannes Johansen.

21. Åstrøm 2001: 133.

22. Rehnberg 1973: 151.

23. Rehnberg 1973: 153.

24. Østfoldmuseene, Borgarsyssel Museum: Intervju med Wilhelm Stenbeck og Herman Johansen.

25. Persson 1984: 450.

26. Jensen 1993: 372.

27. Sandstrøm 2010: 42f.

28. Hjarðar 2005: 206.

29. Sandstrøm 2010.

De *tilflyttede* stenhoggerne og deres familier, uavhengig av om konene var lokale eller medbrakt, var knyttet til det særegne stenhoggermiljøet og hadde dette som livsform. Foreningslivet var en viktig og integrert del av stenhoggermiljøene, og medlemmene ble hovedsakelig rekruttert fra den tilflyttede stenhoggerbefolkningen. Dette bidro til å gi miljøene deres særegenhet. Artikkelen gir ikke rom for samme grundige gjennomgang av Østfolds øvrige stenhoggerdistrikter, men det er grunn til å tro at en vil finne det samme mønsteret også disse stedene.

STENHOGGERMILJØENES ORGANISASJONSKULTUR

Stenhoggermiljøene var utpregede organisasjonssamfunn. Den faglige organiseringen tok til på 1890-tallet, og den politiske organiseringen like over århundreskiftet. Allerede i 1888 ble det dannet en stenhoggerforening ved Iddefjorden, men den opphørte like etterpå. Etableringen av Liholt stenhoggerforening i 1893 utgjorde derfor den første fagforeningen ved Iddefjorden. Hvaler Stenhoggeriers arbeiderforening Skjelsbo ble etablert i 1894 mens Tofteberg stenhoggerforening i Fredrikstad ble stiftet i juli 1896. Samme år ble også Greåker og Torsnes stenhoggerforeninger stiftet. I 1901 opprettes Spjørøens Stenhoggerforening og Skjelsbo Stenhoggerforening, for å nevne noen.

Hvaler Arbeiderparti ble stiftet av stenhoggere i 1904. Det var også stenhoggerne som sto bak oppføringen av Folkets Hus på Spjørø i 1898 og som arrangerte det første 1. maitoget på Hvaler i 1902. Samme situasjon finner vi ved Iddefjorden der Id Arbeiderparti ble stiftet av stenhoggere i 1904. Her hadde stenhoggerne oppført Norges første Folkets Hus i 1897, og holdt den første 1. maidemonstrasjon i Halden i 1900. Likeledes var det stenhoggerne som oppførte Folkets Hus i Torsnes i 1902, og som stiftet Torsnes Arbeiderparti i 1905.

Kvinnene var en viktig del av organisasjonsfellesskapet, og først ut var man i Torsnes der Stenhoggerkvinneforeningen ble stiftet i 1902. I 1908 sluttet de seg til Torsnes Arbeiderparti og endret navn til Torsnes Arbeiderpartis Kvindeforening.³⁰ Hvaler Arbeiderpartis Kvindeforening ble stiftet i 1909 og medlemsmassen bestod utelukkende av stenhoggerkvinner. Også Id Arbeiderparti fikk sin egen kvinneforening der medlemmene var knyttet til stenhoggermiljøet.

30. Nygren 2013: 21f.



Stenhoggere ved Halden, ca. 1898. Ukjent fotograf

Stenhoggeren Johannes forteller at «steinhoggerne i Torsnes drev i mange år allsidig foreningsvirksomhet også utenom det rent faglige. Ved siden av kooperasjonen stiftet de også blåseorkester og strykeorkester. Videre var det to avholdslosjer, et fra hvert forbund. Det var flere religiøse foreninger i virksomhet». ³¹ En slik type allsidig foreningsvirksomhet var ganske symptomatisk for stenhoggermiljøene der både barnelosjer, ungdomsforbund, avholdslosjer, teatergrupper, musikkforeninger og kooperasjoner flere steder fant sin plass. Utover det rent faglige og politiske hadde foreningene en viktig sosial funksjon ved at de representerte et fast holdepunkt i tillegg til at de virket relasjonsbyggende i et rotløst miljø der de fleste var nyinnflyttede og uten etablerte nettverk. Man kunne flytte fra sted til sted, men i de lokale foreningene fant man et fellesskap. Foreningslivet var således et viktig sosialt forankringspunkt. ³²

De mange sosiale selskapeligheter underbygger dette. Foreningene arrangerte basarer, utlodningsfester, juletreffester, St. Hans-fester, sommerfester, sommerstevner, fest med dans, fest med foredrag, agitasjonsfester, lystturer og familieutflukter. Ofte gikk de ulike foreningene på stedet sammen om dette, men de samarbeidet også med tilsvarende foreninger andre steder. Foreninger i de ulike stenhoggerdistriktene møttes til felles møter, fester

31. Østfoldmuseene, Borgarsyssel Museum: Intervju med Johannes Johansen.

32. Sandstrøm 2010: 79.

og stevner, hvor de byttet på å reise til hverandre. Mange av de sosiale tilstelningene foregikk på Folkets Hus, som kom til å få en sentral betydning for stenhoggerbefolkningens sosiale og sosiale samvær. Aktiviteten i Folkets Hus på Spjærøy var stor, og foreningene måtte flere ganger utsette planlagte arrangementer i påvente av at lokalet skulle bli ledig.³³ Dette sier noe om det høye aktivitetsnivået i stenhoggermiljøet.

Det var i disse avgrensede miljøene preget av en allsidig og aktiv foreningsvirksomhet at ungsosialismen i Østfold vokste frem.

UNGSOSIALISMEN OG SYNDIKALISMEN

Ungsosialismen hadde sitt utgangspunkt i Sverige med etableringen av Socialistiska Ungdomsförbundet (SUF) i 1897. Dette ble regnet som ungdomsforbundet til Sveriges Socialdemokratiska Arbetarepartiet (SAP) som var dannet i 1889. Medlemmene av SUF kalte seg for ungsosialister og representerte en revolusjonær retning. Mer moderate krefter innen SUF etablerte i 1903 Socialdemokratiska Ungdomsförbundet (SDUF), hvor medlemmene kalte seg for *ungdemokraterna*. Moderpartiet hadde med dette to ungdomsforbund hvor SDUF var det største.³⁴ Interne stridigheter førte til at SAP i 1908 besluttet å ekskludere de ungsosialistiske profilene Carl G. Schröder og Hinke Berggren. Som et resultat av dette brøt SUF med partiet og etablerte Sveriges Ungsocialistiske parti.³⁵

Spiltelsen førte samtidig til et tydeligere motsetningsforhold mellom ungsosialistene og sosialdemokratene. Ungsosialistene fremstod riktignok allerede fra begynnelsen av som opposisjonelle i forhold til SAP, men forholdet ble nå nærmest fiendtlig.³⁶ Ungsosialistenes kritikk var i utgangspunktet rettet mot hvordan partiet var organisert. I tillegg til deres skepsis mot ledelsen og byråkratiets innflytelse var de også kritiske til både partidisiplin og uniformitet, da de mente dette ikke ga rom for selvstendighet og ytringsfrihet. De stilte seg dessuten tvilende til parlamentarismen som sosialistisk strategi i kampen mot det kapitalistiske samfunnet. Denne tvilen økte i takt med at SAP styrket sin politisk-parlamentariske linje. Ungsosialistene omfavnet i stadig større grad den utenomparlamentariske aksjonen med fagforeningene som drivkraft og generalstreiken som våpen,³⁷ og inntok med dette en tydelig dreining mot syndikalismen. Ved bruddet i 1908 krevde dessuten ungsosialistene et åpent skille mellom den faglige og den politiske arbeiderbevegelsen.³⁸

Norges Socialdemokratiske Ungdomsforbund ble stiftet i 1903. Også her vant syndikalistiske holdninger stadig terreng og førte til en økende misnøye med Det norske Arbeiderpartis reformvennlige innstilling. Partiets strategi for å oppnå et sosialistisk samfunn var basert på sosiale og økonomiske reformer. Krefter innen ungdomsforbundet derimot, mente fokuset måtte ligge på den økonomiske kampen fremfor politiske reformer, og proklamerte at det var fagforeningene som skulle føre den revolusjonære kampen. De antiparlamentariske tendensene førte til interne gnisninger. Landsmøtet i 1909 diskuterte derfor

33. Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek (Arbark): Protokoll Spjærøy Ungsocialistiske forening.

34. Persson 1984: 11f.

35. Persson 1975: 49.

36. Persson 1984: 390.

37. Persson 1984: 12.

38. Persson 1984: 390.

forbundets forhold til Arbeiderpartiet. Dette resulterte i en splittelse hvor den ene fløyen brøt ut og stiftet Norges Ungsosialistiske Forbund i mai 1909.³⁹

Motsetningsforholdet mellom ungsosialistene og sosialdemokratene var basert på hvorvidt man skulle benytte parlamentariske eller revolusjonære virkemidler i kampen mot kapitalismen og det bestående samfunnet. Dette kom tydelig til uttrykk i ungsosialistenes organ Storm, som kom ut første gang allerede i juli 1909.

Aldrig vil arbeiderne faa sit samfundsideal virkeliggjort ad parlamentarisk vei. Parlamentarismen korrumpere. [...] Vor kamp er en økonomisk kamp og derfor fører kun den revolutionære vei til maalet. Ikke stortinget, men fag-organisationen er det organ, hvorigjennem kampen mot kapitalismen maa føres. Derfor maa fagorganisationen styrkes og utvikles, saa at vi engang ved en generalstreik skal kunne styrte voldsherredømmet og reise det sosialistiske samfund.

I denne erklæringen som sto på trykk under overskriften «Hvad vi vill!» kommer det syndikalistiske idégrunnlaget tydelig til syne. Der ungsosialismen kan beskrives som en opposisjonsbevegelse, kan syndikalismen betegnes som en kampteori.⁴⁰ Ungsosialistenes faglige kamptaktikk var hentet fra syndikalistisk ideologi.

Syndikalismen oppstod i Frankrike og rettet seg mot samfunnets maktstrukturer og det moderne sentraliserte statsapparatet.⁴¹ Retningen var influert av anarkistisk filosofi og stilte seg kritisk til byråkratiseringen av den politiske og faglige arbeiderbevegelsen.⁴² Kapitalismen og staten ble sett på som to krefter som gikk hånd i hånd, og bevegelsen fikk et stadig tydeligere antiparlamentarisk uttrykk. Målet var å avskaffe den gjeldende styreform og etablere en ny samfunnsorden hvor det var arbeiderorganisasjonene selv som skulle styre produksjonen og lede hele samfunnet. I Sverige skulle syndikalistiske krefter komme til å virke som en «opposisjonell slagrekke» innen LO. Dette var basert på syndikalismens motstand mot all form for sentralisering og hierarkisk beslutningssystem.⁴³ Som vi senere skal se fikk dette konsekvenser for stenhoggernes faglige organisering, også i Norge.

UNGSOSIALISTISKE FORENINGER I ØSTFOLD

Bohuslän utgjorde som nevnt det ungsosialistiske tyngdepunktet i Sverige, og i perioden 1906–1909 fantes det her 28 ungsosialistiske klubber. Persson peker på at de befant seg i områder der organisasjonsgraden blant arbeiderne var høyest. Det var først i 1909 at ungsosialismen fikk fotfeste i nordre Bohuslän gjennom klubbdannelsene i Krokstrand, Strømstad, Hälle og Överby.⁴⁴ I 1910 dukket de første foreningene opp på norsk side. Samtlige foreninger i Østfold så dagens lys i stenhoggermiljøer med veletablerte politiske og faglige organisasjoner, som beskrevet ovenfor.

39. Bjørgum 1998: 34f; Bull 1947: 211ff.

40. Persson 1984: 13.

41. Tranøy 2016: 12.

42. Tranøy 2016: 15.

43. Persson 1984: 13.

44. Persson 1984: 357f.

Historikeren Jorunn Bjørgum viser til at ungsosialismen i Norge var forankret i fire miljøer: i ungdomsmiljøet i Kristiania, blant anleggsarbeiderne på Rjukan, blant gruvarbeiderne i Kirkenes og blant stenhoggerne i Østfold.⁴⁵ Østfold er beskrevet som syndikalismens høyborg, og med utgangspunkt i Ingar Holms hovedoppgave fra 1975 om syndikalistiske organisasjoner i Norge før 1917, hevder Bjørgum at det er blant stenhoggerne langs Iddefjorden man fant det syndikalistiske miljøet i Østfold. Det er behov for å nyansere denne antagelsen da en gjennomgang av tilgjengelige foreningsprotokoller, rapporter, minnemateriale samt den ungsosialistiske avisa Storm antyder en langt bredere forekomst.

I nevnte kilder kommer det frem at det eksisterte 14 ungsosialistiske foreninger i Østfold. Iddefjorden var riktignok godt representert med hele fem foreninger: Fagerholt (stiftet 1912), Klabaugen (stiftet 1913), Ystehede,⁴⁶ Hov og Liholt. I tillegg fantes det en forening i Frederikshald (stiftet 1910). Utover dette fantes det ungsosialistiske foreninger i Råde, i Torsnes (stiftet 1910), på Greåker (stiftet 1910), på Tofteberg i Borge (stiftet 1913), på Møklegård i Onsøy, på Kjøkøya i Kråkerøy kommune (trolig stiftet i 1912) i tillegg til to foreninger på Hvaler. Spjærøy Ungsosialistiske forening ble stiftet i 1910 og på Skjærhalden på Kirkeøy ble det stiftet en forening i 1911.

I september 1910 mottok Norges Ungsosialistiske forbund et brev fra Greåker med ønske om økonomisk støtte til å stifte et ungsosialistisk lag i Sarpsborg. Landsforeningen hadde dessverre ikke mulighet til å støtte tiltaket økonomisk. Saken omtales ikke mer, så det er ukjent hvorvidt det ble opprettet en ungsosialistisk forening i Sarpsborg eller ikke. Det finnes heller ikke spor etter en slik forening i andre kilder. Forfatteren Harald Fagerhus nevner i tillegg foreningene Nokkedalen og Aspedammen utenfor Halden, men jeg har ikke funnet spor etter disse i kildene jeg har gjennomgått.⁴⁷

Det finnes bevarte protokoller etter kun tre av disse foreningene: Spjærøy Ungsosialistiske forening, Klabaugen Lokale Samorganisasjon og Tofteberg Lokale Samorganisasjon. Mens de sosialdemokratiske fagforeningene i Østfold organiserte seg i Norsk Stenhuggerforbund, organiserte ungsosialistene seg etter svensk mønster i såkalte Lokale Samorganisasjoner. Disse sluttet seg til Bohuslän distrikt av Sveriges Arbetares Centralorganisation (SAC) som ble stiftet i 1910.⁴⁸ SAC var bygd på Lokale Samorganisasjoner (LS) og baserte seg på syndikalismen. Organisasjonen representerte dermed et revolusjonært alternativ til det reformistiske og sosialdemokratiske LO. Etter syndikalismens desentraliserte prinsipper var LS basert på lokalt selvstyre hvor de selv styrte sin økonomi og faglige aksjoner. Da de første norske Lokale Samorganisasjonene ble opprettet i 1912 fantes det ikke et tilsvarende alternativ i Norge, og de organiserte seg derfor i den svenske hovedorganisasjonen.⁴⁹ Nesten alle SACs medlemmer var stenhoggere.⁵⁰ Samtlige norske medlemmer i SAC var stenhoggerforeninger i Østfold.

45. Bjørgum 1998: 35f.

46. Laget på Skriveröen skiftet i 1913 navn til Ystehede. Sveriges Arbetares Centralorganisation 1913: 12.

47. Anarkismen og syndikalismen i Norge ca. 1850–2000. [http://www.fagerhus.no/a_Norge/] Lesedato 29.05.2018.

48. Storm 1911d: 40; Holm 1975: 75, 94.

49. Bodögaard 1973: 106.

50. Persson 1984: 19.

At norske stenhoggerforeninger organiserte seg i en svensk organisasjon henger sammen med den sterke svenske innflytelsen i stenhoggermiljøene i Østfold. Som vist over var mobiliteten på tvers av nasjonsgrensa her større enn i noen annen norsk industri. Ikke minst kom det mange svenske ungsosialister over grensa i kjølvannet av den mislykkede storstreiken i Sverige i 1909 som hadde ført til at mange av dem ble svartelistet i hjemlandet. Viktigst i denne sammenheng er trolig likevel syndikalismens avvisning av både fagpolitiske- og nasjonale grenser. Arbeiderbevegelsens mål om å erstatte kapitalismen med sosialismen kunne bare oppnås gjennom felles kamp. Syndikalistene så det derfor som uanstendig å splitte fagbevegelsen opp i særforbund. De Lokale Samorganisasjonene samlet alle arbeidere på de enkelte steder i en organisasjon og sørget på denne måten for at solidariteten og klassebevisstheten på arbeidsplassen ble sikret. Innen LS er det ingen faggrenser, kun arbeidere, kan vi lese i Storm.⁵¹ Samme avis siterer dessuten Marx' berømte aforisme: «Arbeiderne har intet fædreland».⁵² Nasjonal- og yrkesfaglig tilhørighet var således underordnet det klassemessige fellesskapet.⁵³

I protokollen etter Klabaugen Lokale Samorganisasjon ved Iddefjorden kan vi i første møtereferat fra 13. oktober 1913 lese at forhandlingsprotokollen fra foregående møte ble opplest og godkjent. Videre kommer det frem at det ble bestemt «at sende en Skrivelse til Norsk Stenhuggerforbund og meddele at Foreningen var (overgaaet) omdannet til en Lokal Samorganisation». Det ble samtidig enstemmig vedtatt å melde foreningen inn i SAC fra 1. oktober 1913, samt å melde seg til Bohusläns distrikt av Lokale Samorganisasjoner fra samme dato. Klabaugen LS ble med andre ord etablert med utgangspunkt i en eldre fagforening. Nesten to år senere, i august 1915, kan vi lese i protokollen: «På grund av Arbetslöshet kunde vi inte uppehålla vår L.S. längre utan beslöt att nedlägga den tills vidare».

Tilsvarende skjebne fikk Spjærøy Ungsosialistiske forening. Foreningen ble stiftet 25. september 1910. Ungsosialistenes opposisjon til sosialdemokratene kommer frem i referatet fra foreningens andre møte i oktober 1910. Der diskuterte de utmeldelse av fagforeningen og henstilte til medlemmene å stemme for utmeldelse av partiet, «da vi ser oss urettferdig behandlet da vi er tvunget til å være tilsluttet et parti som vi ikke erkjenner, ei heller tror på da vi ser den overgangen som partiet inntar i politikken ved at de fragår den opprinnelige socialismen [sic] til et mer moderat parti». Siste møtereferat er fra 14. november 1914, men det er ingenting i protokollen som tyder på at foreningen vil legges ned. På møtene i oktober og november ble det lagt planer for aktiviteter fremover. Foreningens brå avslutning kan ha en sammenheng med de vanskelige tidene for stenindustrien etter utbruddet av første verdenskrig. Stenbolaget N.S. Beer & Co., som blant annet hadde stor drift på Sand på Spjærøy, skriver i et innlegg i Stenarbeideren signert 3. november 1914: «Om utsigterne for stenindustrien fremover kan vi kun meddele, at disse blir mørkere og mørkere dag for dag».⁵⁴ Fra et møte i Statens Arbeidsledighetskomite i februar 1916 refere-

51. Storm 1911a: 18.

52. Storm 1911b: 31.

53. Storm 1911a; Bodögaard 1973: 108; Tangen 1920: 9.

54. Stenarbeideren 1914b: 4.

res det at «der intet sted var utsigt til at kunne skaffe de ledige stenhoggere arbeide, ihvertfald ikke i nogen større utstrækning».⁵⁵

Tofteberg Lokale Samorganisasjon ble stiftet 14. november 1913, og var knyttet til A/S Granits drift på Tofteberg i nordre Borge utenfor Fredrikstad. Også denne LS var et utbryterlag fra en allerede etablert fagforening. I protokollen kan vi lese:

Da der i den senere tid har været uoverensstemmelse indom den gamle fagforening, angaaende den gamle og nye taktik indom arbeiderbevegelsen, har en del af medlemmerne i den gamle forening sat sig i forbindelse med Skandinavisk stenaarbeiderdistrikt for at faa oplysninger angaaende den nye taktik. Skandinavisk stenaarbeiderdistrikt sendte derfor en agitator «Stenman» hidover som holdt foredrag her den 14-11-1913. Umiddelbart efter foredraget eller oplysningerne angaaende den nye taktik, stiftedes den nye forening, der indskreves 16 medlemmer.

På samme møte ble det bestemt å melde laget inn i SAC og tilslutte seg Skandinaviske stenaarbeiderdistrikt fra 1. januar 1914. I mai 1915 sluttet ungsosialistene fra Greåker seg til Tofteberg LS. Laget skiftet i 1916 navn til Greåker Lokale Samorganisasjon, med den begrunnelse at de fleste stenhoggerne kom derfra.⁵⁶ Siste referatet i protokollen er ført 15. desember 1918, men foreningen var livskraftig lenge etter dette, noe blant annet en bevart medlemsbok fra 1931 med kontingentmerker frem til desember 1932 vitner om.⁵⁷ Denne LS gikk, som vi senere skal se, inn i Norsk Syndikalistisk Federation, og var sågar med på stiftelsen av denne.

Jeg har konstruert medlemslister for foreningene basert på navnene som nevnes i protokollene. Medlemstallene kan ikke betraktes som eksakte, men de danner en kontur av forholdene og viser en gradvis vekst i medlemsmassen. Nye foreninger som stadig dukker opp og en økende medlemsmasse vitner om syndikalismens vekst i Østfolds stenhoggermiljøer i tiden frem mot første verdenskrig. Protokollene bærer preg av svenske navn og svensk språk, men det er også referater skrevet på norsk. Av og til er språkføringen en salig blanding av disse.

Medlemstall

	Klabaugen LS	Tofteberg LS	Spjærøy UF	
			Menn	Kvinner
1910	-	-	9	4
1911	-	-	14	4
1912	-	-	19	3
1913	12	18	25	5
1914	24	27	11	3
1915	29	57	-	-

55. Stenarbeideren 1916: [1].

56. Hos Holm 1975 kan vi lese at Tofteberg ble nedlagt i 1916, men det var kun et navneskifte som ble gjennomført.

57. Fra Halden historiske Samlingers arkiv.

For Spjærøy sin del har jeg sett navnene opp mot folketellingen og andre foreninger på stedet. Dette viser at samtlige medlemmer var av svensk opprinnelse. Flere av medlemmene var knyttet til hverandre gjennom slektskap, og flere hadde familiære relasjoner til medlemmer i øvrige foreninger på Spjærøy. Det ungsosialistiske laget på Spjærøy hadde også kvinnelige medlemmer, eller kvinnelige kamerater som de selv kalte det. Tre av disse var innflyttede svenske stenhoggerkoner gift med mannlige medlemmer av foreningen. En fjerde kvinne var født på Hvaler av innflyttede svenske stenhoggerforeldre der moren var en sentral aktør i Hvaler Arbeiderpartis Kvinneforening. Utover dette var tre av de mannlige medlemmene i den ungsosialistiske foreningen gift med medlemmer av kvinneforeningen. Ved å undersøke medlemsinformasjon på personnivå og ikke kun på et statistisk grunnlag trer disse nyansene frem, og det er interessant å se at det var personlige relasjoner på tvers av den syndikalistiske og den sosialdemokratiske leiren. Dette sier noe om hvor komplekse stenhoggermiljøene var.

Fraværet av kvinner i Klabaugen LS og Tofteberg LS grunner trolig i at disse har sitt utgangspunkt i tidligere etablerte fagforeninger, og dermed er sammenslutninger knyttet til selve yrket. I tillegg til på Spjærøy finnes spor etter kvinnelige ungsosialister også i Torsnes. I et leserinnlegg i Storm i 1911 underskrevet av «En kvinde» kan vi lese:

Torsnes ungsosialistiske forening avholdt en vellykket fest nytaarsaften, med foredrag av en kamerat fra Sverige og forskjellig anden underholdning. Kvinderne var faatallig repræsenteret. [...] Under de samfundsforhold som nu er raadende, tvinges arbeideren ofte til at ta hvilken løn der bydes ham, blot fordi han har mange barn at forsørge. Dette maa ogsaa vække kvinden til kamp, ti for hende betyder det evig barnestræv i fattigdom. [...] [N]aar kvinderne rigtig kommer med i rækkerne, skal vi gaa frem som aldrig før. [...] Ungdom, og især kvinder, vaagn op paa det nye aar og la det bli din livsglæde, at forsøge paa at skaffe den arbejdende proletar et lysere og lykkeligere liv end det kapitalistsamfundet byder.

Kvinnene var riktignok få, men innlegget vitner om kvinnelig tilstedeværelse og engasjement. Dette tyder på at de ungsosialistiske foreningene var knyttet til stenhoggermiljøene som helhet, og ikke kun til yrket, selv om de også fungerte som Lokale Samorganisasjoner og var innmeldt i både Smaalenenes distriktskrets og SAC.

«EN KRAFTIG AGITASJON OG EN MER RADIKAL FREMMARSJ»

Typiske ungsosialistiske emner var frihet og selvstendighet, militarismen, religionen, nykterheten og antiparlamentarismen.⁵⁸ Spesielt blant ungsosialistene på Spjærøy kommer dette til syne, ikke minst som en del av deres parole i fanteteksten: «Ned med rusdrikken, tronen, alteret, sværdet og pengeposen». Temaene var stadig oppe til livlig diskusjon på deres møter. Ungsosialistene var opptatt av å bli skolert. De leste bøker og førte debatter, og la stor vekt på å utvikle tale- og diskusjonsferdigheter.⁵⁹ Det ble dessuten opprettet egne

58. Persson 1984: 450.

59. Fagerhus 2005: 110.

litteraturkomiteer som hadde ansvar for innkjøp av relevant litteratur og brosjyremateriell. På møtene byttet medlemmene på å innlede til et tema som deretter ble diskutert. Diskusjonene kunne bli langvarige, og man hadde debatter som varte opp til tre timer, uten at man alltid kom til enighet.



Spjærøy ungsocialistiske forening med sin fane ved feiringen av lagets treårsdag 25. september 1913. Motto på fanen: «Ned med rusdrikken, tronen, alteret, sværdet og pengeposen». Ukjent fotograf

Både religion og alkohol ble sett på som sløvende for det moralske og oppvakte sinn og ble betraktet som hindringer for sosialismens fremgang.⁶⁰ Ungsosialistene var totalavholdsmenn, og på Spjærøy ble det presisert at alle som inngikk som medlem i foreningen skulle være nyktre. De var oppgitte over «brændvin- og kortspiltrafiken» på øya. «Skal vi kunne utrette noget imot kapitalen, saa maa vi kaste brændvinsflasken og kortleken tilside.» De var også kritiske til den lokale religiøsiteten. «Det ser mange ganger ut som det er umulig å få revet dem bort fra deres syke overtro, deres interesser konsentrerer seg kun om å besøke kirken og bedehusene, de er av den slags folk som man ikke kan gjøre regning på i klassekampen.»⁶¹ Under en diskusjon på Spjærøy i mai 1912 om hva som er det største hinder for arbeiderbevegelsen ble man «etter en times debatt enige om at militarismen, religionen og rusdrikken er det som står mest til hinder for arbeiderbevegelsens fremgang».⁶²

60. Storm 1909a: 4–5.

61. Innlegg fra Spjærøy Ungsocialistiske forening i Storm 1911c: 39.

62. Arbark: Protokoll Spjærøy Ungsocialistiske forening.

Ungsosialistene markerte seg med en sterk antimilitaristisk profil. Forsvaret ble sett på som en del av den borgerlige statens undertrykkelsesapparat, og måtte derfor bekjempes med alle midler.⁶³ Antimilitarismen ble stadig aktualisert i Storm og var ofte et tema på ungsosialistenes møter. Temaet kunne lede til timelange diskusjoner, der man var enige om at militarismen utgjorde et stort hinder for arbeiderklassens fremgang. Kraftig agitasjon og en mer radikal fremmarsj ble fremmet som viktige tiltak mot militarismen. Ungsosialistene i Østfold medvirket til den antimilitaristiske agitasjonen ved å samle inn penger til militær agitasjonskomiteen og ved spredning av propaganda. De solgte avisa «Döden åt militarismen» og delte ut brosjyrene «Det antimilitaristiske manifest» og «Du skal ikke dræpe». I tillegg sendte de en protestresolusjon mot krigen og militarismen til den norske avisa Storm og den svenske avisa Brand.⁶⁴

Agitasjon var i det hele tatt et viktig virkemiddel i den ungsosialistiske bevegelsen. Det var som vi har sett taler, foredrag og diskusjoner i tillegg til aviser, blader og brosjyrer. Lagene benyttet seg dessuten flittig av omreisende foredragsholdere utsendt av SAC og andre profilerte svenske og norske ungsosialister og syndikalister.

Antiparlamentarismen hadde sitt utgangspunkt i at ungsosialistene anså sin kamp som økonomisk og ikke politisk. Flere av diskusjonene på møtene var derfor knyttet til fagbevegelsen og syndikalistisk ideologi. Karakteristisk for syndikalismen var den faglig-økonomiske kampen, et desentralisert organisasjonsprinsipp, motstanden mot tidsbundne kollektivavtaler, alternativ faglig kamptaktikk og annerledes bruk av faglige stridsmidler.⁶⁵ Diskusjonene i Tofteberg LS og Klabaugen LS bærer preg av den syndikalistiske retorikken, men også på Spjærøy var dette fremtredende. Blant temaene som ble debattert var «Revolusjonær fagbevegelse», «Kan det nåværende samfunnssystemet omstyrtes gjennom en gradvis ekspropriering av produksjonsmodellen?», «Bør fagbevegelsen endre taktikk?», «Syndikalismen og ungsosialismen» og «Har syndikalismen noen betydning for arbeiderbevegelsen?»

SYNDIKALISMENS KAMPMIDLER OG UNGSOSIALISMENS KAMPER

Arbeiderbevegelsens fremste våpen i klassekampen var streik. Det var til å begynne med effektivt, men da arbeidsgiverne begynte å organisere seg og møte streikene med lockout ble det behov for nye kampmidler. Syndikalismen oppstod for å finne på noe nytt der gamle metoder ikke lenger strakk til.⁶⁶ Tidsbundne avtaler og lange forhandlinger ble sett på som hindringer og omveier.⁶⁷ «Direkte aksjon» ble således lansert som syndikalistenes kampmiddel. Arbeiderne skulle gjennomføre sine krav gjennom direkte trykk på sine arbeidsgivere.⁶⁸ Hensikten var å styrke solidariteten og klassefølelsen, men var også basert på tanken

63. Bjørnson 1990: 330; Holm 1975: 8.

64. Arbark: Protokoll Spjærøy Ungsosialistiske forening.

65. Persson 1984: 450.

66. Bull 1918: 18.

67. Persson 1984: 459.

68. Storm 1910a: [1].

om den enkeltes frihet til å velge når og hvordan man ønsket å aksjonere.⁶⁹ Direkte aksjon kunne være i form av sabotasje, obstruksjon, boikott og kooperasjon,⁷⁰ i tillegg til sympatiststreik og blokade, som er de formene vi finner spor etter i Østfold. Aksjonsformen var ikke fastlagt på forhånd, men ble avgjort ut fra hva som for øyeblikket passet best.⁷¹ Dette var «den nye taktikk».

Materialet fra Østfold beskriver flere mindre konflikter, hvor syndikalistenes taktikk eller kampmetode skapte stor irritasjon hos sosialdemokratene. Den eneste store konflikten var en to måneders sympatiststreik for stenhoggerne ved Kjøkøy stenhoggeri i 1914. Konflikten på Kjøkøy er et godt eksempel på syndikalistenes bruk av alternative aksjonsmidler og hvordan dette bidro til polariseringen mellom ungsosialistene og sosialdemokratene.

13. mai 1914 gikk Kjøkøy Lokale Samorganisasjon til streik for å fjerne stenhoggerfor mannen i A/S Granit da han var «mere en almindelig umedgjørlig». Både på Tofteberg og Rødshodet på Kirkeøy, hvor A/S Granit hadde stenbrudd, gikk de Lokale Samorganisasjonene ut i sympatiststreik med kameratene på Kjøkøy. På begge steder ble det opprettet streikekomiteer som skulle forhindre at det ble utført arbeid i bruddene og på brygga, også av stenkjørerne. I protokollen kalles denne aksjonen for blokade.⁷² Streiken fikk konsekvenser også for de stenhoggerne som jobbet på stedet, men som var organisert i «den gamle fagforening». På Tofteberg ble de invitert til et orienteringsmøte, hvor to personer fra Kjøkøy LS var til stede for å redegjøre for situasjonen. Stenhuggerforbundet ble i harnisk over at man kunne iverksette slike lokale initiativ uten samråd med forbundet, og kritiserte at «de arrangerer møte ute paa en enkelt plads sammen med de uorganiserte, hvor der uten videre fattes beslutning om arbeidsstans og blokade».⁷³

Stenhuggerforbundet var svært kritiske til «direkte aksjon» som aksjonsform, og ga syndikalistene det glatte lag for håndteringen av denne konflikten:

Hvad som er mest karakteristisk ved hele affæren er imidlertid den ting, at firmaet øieblikkelig erklærte sig villig til forhandling om saken naar denne kun kunde ske med den ansvarlige organisation, og de lot underhaand falde hentydninger om at de ikke var uvillige til en ordning i overensstemmelse med arbeidernes krav [...]. Der var saaledes i dette tilfælde de allerbedste chancer for at opnaa det av arbeiderne stillede krav, uten en dags arbeidsstans og uten en øres utgift for vedkommende arbeidere. Men herregud: dette var jo et av de gamle midler, som syndikalisterne ikke kunde slaa sig til riddere paa, og hvad hjalp det da disse herrers doktrinære læresætninger om stenhuggerne paa Kjøkøen kunde faa sine krav gennemførte paa den maate, Nei: den «direkte aktion», alle frasemakerses universalmiddel var det eneste der maatte tales om, alt andet var den svarteste reaktion.⁷⁴

69. Direkte Aktion 1912: [1]; Tranøy 2016: 12f.

70. Bull 1918: 19.

71. Storm 1910b: 58.

72. Østfoldmuseene, Halden historiske Samlinger: Protokoll Tofteberg Lokale Samorganisasjon.

73. Stenarbeideren 1914a: [1].

74. Stenarbeideren 1914a: [1].

Sosialdemokratene mente bruken av «direkte aksjon» svekket arbeidernes kamp. De kommenterte dette i Smaalenenes Social-Demokrat på generelt grunnlag, men med tydelige referanser til konflikten på Kjøkøya. «Gjentagne ganger har den slags «direkte aksjon» i den senere tid ført ut i sandet, og paaført arbeiderne *skade* istedenfor *gagn*.»⁷⁵

Formannsforeningen representerte en annen interessent i denne konflikten. I et møte i slutten av mai var det møtt frem 17 stenhoggerformenn til behandling av konflikten på Kjøkøya. De hadde mottatt et brev fra streikekomiteen på stedet, «men da det kun var noe riktig kjerringskvaller ga det ikke anledning for noen lenger diskusjon». ⁷⁶ Leander Olsen var stenhoggerformann for Fredrikstad Stenhuggeri på Spjærøy, og omtaler konflikten i sine dagbøker. Han forteller at ledelsen på Kjøkøya har skrevet til Exportørforeningen og bedt dem ikke ta hensyn til de urimelige krav som syndikalistene stiller på Kjøkøya. Får de sine krav igjennom blir de aldeles umulige å ha med å gjøre, og formennene vil miste sin myndighet på arbeidsplassen, skriver han. Olsen viser til arbeidsnedleggelsene på både Kjøkøya, Trollidalen, Tofteberg og Rødshodet, og at man har blitt enige om å ikke innta noen av folkene som var med på dette.

Materialet gir ingen svar på utfallet av konflikten, men saken viser med all tydelighet splittelsen i arbeiderbevegelsen på denne tiden. Ungsosialistene var frustrerte over sosialdemokratenes kompromisspolitikk med lange forhandlinger som ikke ga raske nok resultater. Sosialdemokratene var frustrerte over syndikalistenes egenrådige og skadelige adferd. De omtalte deres metoder som «umodne teorier», og «forsøk paa at prostituere fagorganisationen». ⁷⁷ Ungsosialistene på sin side betraktet syndikalismen som en kampmetode med stor betydning for den internasjonale arbeiderbevegelsen. ⁷⁸

FAGOPPOSISJONEN OG NORSK SYNDIKALISTISK FEDERATION

Også innenfor de sosialdemokratiske rekker var det krefter som opponerte mot reformismen og som ønsket en mer handlingskraftig fagbevegelse. Den norske fagopposisjonen med Martin Tranmæl i spissen søkte å kjøre fagbevegelsen over i et mer revolusjonært spor. Fagopposisjonen baserte seg på Trondhjemsresolusjonen fra 1911 som både tok til motmæle mot tariffsystemets bindinger og ønsket endringer innen fagbevegelsens kamp- og organisasjonsform. Fagopposisjonen tok opp i seg syndikalistiske standpunkter, men avviste ikke politisk arbeid og parlamentariske strategier slik den klassiske syndikalismen gjorde. Både Tranmæl selv og andre sentrale medlemmer var dessuten aktive politikere. Fagopposisjonen utgjorde en helhetlig revolusjonsstrategi og var del av en opposisjon innen både DNA og LO. ⁷⁹

75. Innlegg i Smaalenenes Social-Demokrat gjengitt i Stenarbeideren 1914a: [1].

76. Notater fra Ida-Anette Holm Hansen. I forbindelse med sin masteroppgave i historie *Leander Olsen – en skotsam stenhoggerformann i grenseland*, NTNU 1912, skrev hun av Leander Olsens dagbok som er i privat eie. Holm Hansen sendte meg avskriftene der Leander Olsen omtalte syndikalistene.

77. Stenarbeideren 1914a: [1].

78. Storm 1909b: 7.

79. Bodögaard 1973: 106; Gram & Rønning 2017: 39; Olstad 2009: 173–178.

Fagopposisjonen appellerte til sentrale krefter innen Norges Ungsocialistiske Forbund. Disse vurderte Trondhjemsresolusjonen meget høyt og anså medlemmene av Fagopposisjonen som allierte i sin kamp.⁸⁰ Forbundets organ Storm ble i november 1912 erstattet av bladet Direkte Aktion. Fagopposisjonen var et gjennomgående tema i bladet, og i mai 1913 presiseres det at å arbeide frem Fagopposisjonen «maa være en av de viktigste opgaver vi ungsocialister og syndikalister i fremtiden maa sette os som maal».⁸¹

Da Kristianialaget våren 1914 forlot forbundet og sluttet seg til Fagopposisjonen førte dette til kollaps i sentralstyret og landsorganisasjonen ble dermed så svekket at den gikk i oppløsning. Direkte Aktion ble samtidig overtatt av Kristiania fagopposisjonsgruppe og gikk således fra å være et organ for ungsosialismen til å bli et organ for Fagopposisjonen.⁸² Norges ungsocialistiske forbund ble stiftet på nytt i jula 1915, men da som en langt mindre slagkraftig organisasjon.⁸³

Ungsocialistene i Østfold fulgte verken med inn i Fagopposisjonen eller det nystiftede landsforbundet. På Spjærøy diskuterte ungsocialistene Trondhjemsresolusjonen gjentatte ganger i løpet av 1913, og de var tydelig splittet i synet på denne saken. «Meningene var så delte så en ikke kunne oppnå enighet.»⁸⁴ Spørsmålet ble derfor henlagt til neste møte gang på gang. Etter invitasjon fra styret i Folkets Hus hadde den samlede fagbevegelsen på Hvaler masse møte 18. april 1913 om Fagopposisjonen og Trondhjemsresolusjonen. Etter et innledende foredrag av ungsocialisten Johan Ny utspant det seg «en langvarig og indgående diskussion om bl.a. organisationsformerne og kamptaktikken». Da man ikke kom til enighet ble det arrangert et nytt møte 18. mai. «Efter omtrent 6 timers uavbrutt diskussion gik møtet til avstemning over Trondhjemsresolusjonen, der blev vedtatt med overveiende majoritet av møtets deltagere.»⁸⁵

Hvor ungsocialistene stod i denne beslutningen kommer ikke frem. Spjærøy ungsocialistiske forening fortsatte uforstyrret sin virksomhet, både etter dette møtet, men også etter at landsforeningen sluttet å fungere et år senere. De lot seg ikke nevneverdig affisere av dette, og holdt det gående frem til november 1914. Da opphører alle spor etter foreningen. Foreningens sekretær og formann, henholdsvis den nevnte Johan Ny samt Johan Eriksen, omtales imidlertid i andre kilder. Der Ny fortsatte sin aktivitet i den ungsocialistiske bevegelsen ble Eriksen aktiv i Hvaler Arbeiderparti. Han ble sågar formann for partiet i 1917.⁸⁶ Det kan derfor tyde på at Fagopposisjonen førte disse sentrale aktørene i den ungsocialistiske foreningen på Spjærøy i hver sin retning etter at lokallaget opphørte. Dette samsvarer dessuten med lagets delte meninger om Trondhjemsresolusjonen.

I desember 1916 møttes representanter fra Fagopposisjonen, Norsk Arbeidsmannsforbund og norske Lokale Samorganisasjoner til en konferanse, hvor de drøftet mulighetene for samarbeid. Et slikt samarbeid lot seg ikke gjøre da syndikalistene ikke var villige til å

80. Holm 1975: 29.

81. Direkte Aktion 1913c: [1].

82. Direkte Aktion 1914: [1]; Arbark: Protokoll Norges Ungsocialistiske forbund.

83. Holm 1975: 69–72.

84. Arbark: Protokoll Spjærøy Ungsocialistiske forening.

85. Direkte Aktion 1913b: [3].

86. Hvaler kommunearkiv: Protokoll Hvaler Arbeiderparti 1904–1924.

slutte seg til de bestående organisasjoner. Det endte med at De lokale samorganisasjoner i Norge dannet en selvstendig organisasjon: Norsk Syndikalistisk Federation. Denne var i likhet med SAC basert på den revolusjonære syndikalismens grunnsetninger,⁸⁷ og man hadde med dette fått et alternativ til SAC i Norge. 13 Lokale Samorganisasjoner var med på å stifte NSF, deriblant Møklegarrd, Greaaaker og Raade LS i Østfold. Ved årets utgang hadde Fagerholt LS også sluttet seg til. I tillegg nevnes at det fantes en LS på Hov, men at denne ikke var med på å stifte NSF.⁸⁸

Første verdenskrig representerte et taktomslag for den eksportbaserte stenindustrien, og Fagopposisjonen tilsvarende for arbeiderbevegelsen, både for den ungsosialistiske og den sosialdemokratiske fløyen. På tross av dette levde syndikalismen videre i Østfolds stenhoggerdistrikter gjennom Norsk Syndikalistisk Federation, dog ikke i samme skala som tidligere.

AVSLUTNING

Hvorfor fikk ungsosialismen så stor utbredelse blant stenhoggerne i Østfold? Som vi har sett korrelerte ungsosialismens tematikk i stor grad med stenhoggernes vilkår. Det kan trekkes tydelige linjer mellom ungsosialistenes fokus på frihet og selvstendighet og stenhoggernes autonome arbeidsform. Lennart Persson understreker den viktige rollen friheten spilte for stenhoggerne i Bohuslän, og det samme gjaldt for stenhoggerne i Østfold. De hadde stor selvstendighet i sin yrkesutøvelse ved at man jobbet ute i spredte stenbrudd og arbeidet var ikke utsatt for noen form for kontroll. Akkordsystemet gjorde at man styrte arbeidet sitt selv og var uavhengig av klokka. De gode konjunktorene bidro dessuten til en form for frihet til å velge arbeidsplass, og mange reiste fra sted til sted. Betydningen av disse faktorene reflekteres tydelig i minnematerialet, og det fremheves nettopp hvordan følelsen av frihet og godt kameratskap gjorde at de følte seg svært knyttet til yrket. Ungsosialismens avvisning av autoriteter og en sentralisert organisasjonsform appellerte naturlig nok til stenhoggerne som satte den personlige friheten så høyt.

Granittindustrien var stor både i Østfold og Bohuslän, og til sammen utgjorde de to grensefylkene det området som stenhoggerne beveget seg i. Det var en utbredt arbeidsvandring, også på tvers av nasjonsgrensa. Stenhoggermiljøene var små avgrensede samfunn og den store mobiliteten førte til at arbeiderorganisasjonene fikk en viktig betydning i disse miljøene. Foreningslivet fungerte som et lim, og det var et sterkt og overordnet arbeiderfellesskap på tvers av geografiske og nasjonale skillelinjer. De mange svenskene i de norske stenhoggermiljøene førte til at man her fikk impulser fra Sverige og den svenske arbeiderbevegelsen. Karakteristisk for arbeiderbevegelsen i Bohuslän var nettopp ungsosialismen og syndikalismens sterke stilling.

Jorunn Bjørgum beskriver syndikalistene som arbeiderintellektuelle.⁸⁹ Den særegne kulturen som utviklet seg i stenhoggermiljøene gjennom et aktivt og allsidig foreningsliv

87. Bodögaard 1973: 107.

88. Østfoldmuseene, Halden historiske Samlinger: Norsk Syndikalistisk Federation, Årsberetning og regnskap 1918.

89. Bjørgum 1998: 49.

med stor sosial aktivitet bidro nok på flere måter til å skape et klima som stimulerte til engasjement og intellektuell utvikling. Man holdt foredrag, førte debatter, leste relevant litteratur, skrev avisinnlegg, gikk i demonstrasjonstog, agiterte og opponerte. De forholdt seg aktivt til hverandre og samfunnet de levde i. En gammel stenhogger på Spjærøy omtalte i 1978 ungsosialistene: «De gamle stenhoggerne var beleste og flinke, og det var gutter som kunne diskutere. Det lærte aldri vi yngre».⁹⁰

Ungsosialismens forhold til alkohol og religion slo an blant stenhoggerne. Store alkoholproblemer i stenhoggermiljøene førte til en større oppslutning i nykterhetsforeningene blant stenhoggere enn i befolkningen ellers,⁹¹ og dette gjaldt på både norsk og svensk side. Begge steder hadde arbeiderbevegelsen sine disputer med det religiøse og strengt konservative lokalsamfunnet. I Spjærøy Ungsocialistiske forening var de antireligiøse holdningene fremtredende. De ungsosialistiske holdningene til alkohol og religion passet således godt inn i de lokale forholdene.

Den viktigste årsaken til stenhoggermiljøenes radikale karakter ligger nok i deres manglende muligheter til påvirkning via parlamentarisk og politisk arbeid. Persson fremhever at det svenske stemmerettssystemet gjorde at stenhoggerne i Bohuslän ikke hadde inntekt nok til å få stemmerett ved politiske valg. Allmenn stemmerett for menn i Sverige ble innført først i 1918. I Norge fikk man denne rettigheten allerede i 1898, men blant stenhoggerne i Østfold var det snarere manglende norsk statsborgerskap som stengte dem ute fra valglokalene. Stadig flere svenske arbeidere søkte om norsk statsborgerskap, men de fleste fikk avslag. Der ungsosialistene la all sin kraft i det faglige arbeidet fokuserte de sosialdemokratiske lagene på mulighetene for å oppnå norsk statsborgerskap gjennom politiske lovendringer.

Under landsmøtet i Norges Ungsocialistiske Forbund i 1913 ble det etter forslag fra foreningen på Spjærøy besluttet at sentralstyret fremdeles skulle ha sete i Kristiania. Det hadde en kort periode hatt tilhold på Såheim, men etter Såheim-konflikten i 1912 ble lokallaget der fullstendig punktert. På Spjærøy argumenterte man for at Kristiania var den mest sentrale plass og at de beste kreftene innen forbundet fantes der.⁹² Kan man tenke seg at Norges Ungsocialistiske Forbund hadde gått en annen skjebne i møte om man hadde valgt å legge sentralstyret til Østfold?

90. Hjørdar 2005: 53.

91. Andersson 1911: 160.

92. Direkte Aktion 1913a: [2].

LITTERATUR

- Amundsen, A. B. (1995). Svensk innvandring til Borge og Torsnes på 1800-tallet. *Østfoldarv: Kulturhistorisk årbok*, 148–229.
- Andersson, T. (1911). *Sveriges Granitindustri*. Stockholm: G. Lindströms boktryckeri.
- Björgum, J. (1998). Syndikalismen i Norge. *Historisk tidsskrift*, (1), 31–50.
- Bjørnson, Ø. (1990). *Arbeiderbevegelsens historie i Norge: Bd. 2. På klassekampens grunn (1900–1920)*. Oslo: Tiden.
- Bodøgaard, J. O. (1973). Norsk Syndikalistisk Federation (1916– ca. 1965). *Kontrast: Tidsskrift for politikk, kultur, kritikk*, 41(5/6), 106–110.
- Brudevold, B. (2002). *Flytting til Hvaløerne i Smaalenene på 1800-tallet* (Hovedoppgave). Universitetet i Oslo, Oslo.
- Bull, E. (1918). *Socialisme og syndikalisme*. Kristiania: Det norske arbeiderpartis forlag.
- Bull, E. (1947). *Arbeiderklassen i norsk historie*. Oslo: Tiden.
- Direkte Aktion. (1912, 16. november). Et blik fremover.
- Direkte Aktion. (1913a, 17. mai). Norges ungsocialistiske forbund.
- Direkte Aktion. (1913b, 31. mai). Omkring fagopposisjonen.
- Direkte Aktion. (1913c, 31. mai). Den revolutionære bevegelse.
- Direkte Aktion. (1914, 21. mars). «Direkte aksjon» organ for fagopposisjonen.
- Fagerhus, H. (2005). Norske anarkister og ungsosialister rundt 1900. *Arbeiderhistorie*, 102–115.
- Gram, T. & Rønning, O. M. (2017). *De lange linjer: Arbeiderbevegelsens historie i Norge*. Oslo: Res Publica.
- Halvorsen, S. (1982). *Skandinavisk steinhoggerforbund og faglig organisering blant steinhoggere i 1890-åra* (Hovedoppgave). Universitetet i Oslo, Oslo.
- Halvorsen, T. (2003). Et hundeliv?: Arbeiderpartiets ungdomsorganisasjon i 100 år. *Arbeiderhistorie*, 4–29.
- Hjardar, U. (2005). *Sten: En historie om stenhoggingen på Hvaler*. Fredrikstad: Elva forlag.
- Holm, I. (1975). *Syndikalistiske organisasjoner i Norge før 1917* (Hovedoppgave). Universitetet i Oslo, Oslo.
- Jensen, I. (1993). *Havet var leveveien: Hvaler bygdebok 1800-1940*. [Hvaler]: Hvaler kommune.
- Moen, E. (2004). Gründertid i Østfold: Framveksten av en industriregion 1860-1920. *St. Olavs Vold*, 9–111.
- Norheim, S. (1979). Granittindustrien i Østfold. *Wiwar*, (2), 3–7.
- Nygren, G. R. (2013). *Arbeiderkvinnene i Østfold*. Fredrikstad: MITT-forlag.
- Olstad, F. (2009). *Med knyttet neve: LOs historie 1899-1935*. Oslo: Pax.
- Oxaal, J. (1916). *Norsk granit*. Kristiania: Aschehoug.
- Persson, L. K. (1975). *Syndikalismen i Sverige 1903-1922*. Stockholm: Federativs förlag.
- Persson, L. K. (1984). *Arbete, politik, arbetarrörelse: En studie av stenindustrins Bohuslän 1860-1910*. Göteborg: Universitetet i Göteborg, Historiska institutionen.
- Rehnberg, M. (1973). *Stenhuggarminnen*. Stockholm: Nordiska museet.
- Riiber, C. C. (1893). *Norges granitindustri*. Kristiania: Aschehoug.
- Sandstrøm, K. (2010). «Kvinder kom vær med!»: Kulturmøter i en brytningstid: Stenhoggerkvinner på Spjærøy 1909-1921, deres relasjon til hverandre og de lokale kystkvinner, belyst gjennom begrepsparet samhold og motsetning (Mastergradsavhandling). Universitetet i Oslo, Oslo.

- Stenarbeideren. (1914a, juni). Tanker til overveielse.
- Stenarbeideren. (1914b, desember). Hvad er hensigten?
- Stenarbeideren. (1916, mars). Nødstilstanden i stenindustrien.
- Storm. (1909a, august/september). Socialismen og avholdssaken.
- Storm. (1909b, oktober). Norges socialistiske ungdomslags konstituerende landsmøte.
- Storm. (1910a, august). Den direkte aksjon mot arbeidsgiverne.
- Storm. (1910b, oktober/november). Hvad er direkte aksjon?
- Storm. (1911a, april). Er lønsslavenes faglige sammenslutning utilstrækkelig?
- Storm. (1911b, mai). Aforismer.
- Storm. (1911c, juni/juli). Fra Spjerøen.
- Storm. (1911d, juni/juli). Med den røde blendlygte.
- Sveriges Arbetares Centralorganisation. (1913). *Redogörelse för Sveriges Arbetares Centralisations (S.A.C.) verksamhet från den 1. Jan. till och med den 31. Dec. 1913.* [Stockholm]: Sveriges Arbetares Centralorganisation.
- Tangen, C. O. (1920). *Den syndikalistiske organisation, dens former og kampmetoder.* Kristiania: Norsk Syndikalistisk Federations forlag.
- Tranøy, J. (2016). *Slusk og syndikalister: Syndikalistisk opposisjon på Rjukan i anleggstida.* Oslo: Maana.
- Åstrøm, S. (2001). Spor i fjell: På oppdagelsesferd i stenhoggerlandskap. I Østfold Historielag, *Østfold Historielag 75 år: 1926-2001: «husker bare, hvad som hændte...»* (s. 129–141). Fredrikstad: MITT-forlag.